

COMUNICACIÓ

Albert Llorca i Arimany (Societat Catalana de Filosofia): *La fragilitat de la memòria i el dol en pro de la “humanitat”.*

En la present comunicació, hom pretén detectar els senyals dins de la memòria que reflecteixin les *potències i febleses de la condició humana*.

L'estudi filosòfic sobre la memòria constitueix en el pensar de Paul Ricoeur una exigència i un deute amb la seva reflexió hermenèutica: la nostra feina aquí rau, dins d'aquest marc conceptual, en *repensar l'encaix de l'antropologia empírico-hermenèutica –condició en falta de l'home– amb una figura de l'obrar humà tradicionalment desatesa en l'activitat filosòfica com ho ha estat el perdó*, en el context fenomenològic que el fa possible: *la memòria que recorda i oblida*.

L'hermenèutica a Paul Ricoeur expressa la comprensió ontològica de la condició finita de l'home, essent aquest aspirant a la plenitud de l'Ésser al qual pertany¹, i pel qual es desembulla com a “saber escoltar” les capacitats i límits constituents de la seva *construcció identitària*². Per tant, el “jo vull” no és conseqüència del “jo penso”; sinó que implica reconèixer *espais buits* en el si de l'home, que expressen la seva *ambigüïtat i fragilitat*³.

En aquest marc hermenèutic, la textura ontològica de l'home es dibuixa sota tres passos que assenyalen succintament:

- 1r pas: el jo humà –que és una paradoxa de *voluntat* (decisió, acció i consentiment) i *involuntarietat* (corporalitat)–

1. Ricoeur, P. *Phénoménologie et Herméneutique. (Du Text à l'action*. Paris: Seuil, 1986. p. 55-58).

2. Una filosofia reflexiva no és, dirà Ricoeur, una filosofia de la consciència immediata de si, perquè la “reflexió és la reapropiació del nostre esforç per existir” (*Le Conflict des Interpretations*. p. 311-312). Per això, el que pertoca fer és “recuperar”, portar a nosaltres, “saber escoltar” el batec de l'explanació del nostre ésser (Llorca, A. *De l'Eidètica pràctica a l'hermenèutica en el pensament de Paul Ricoeur*. Tesi Doctoral. Universidad de Barcelona. 1996. p. 12).

3. Idem. p. 28.

es configura metafòricament com a “narrativitat” o desplegament del sentit identitari a través de la diversitat experienciada en el temps. És la identitat narrativa de la persona o “recuperació de si”⁴.

- 2n pas: Ipsèïtat o procés antropològic-hermenèutic de desenvolupament humà com a promesa i compromís de identitat malgrat els canvis experimentats.
- 3r pas: Alteritat o obertura, des de la ipseïtat, envers l’altri –“alter” i “inter” subjecte– en pro de l’articulació teleològica humanitzadora individualment i col·lectiva⁵.

Aquestes tres passes, doncs, són tres cares de la reflexió hermenèutica pràctica de l’home sobre si. I quin paper hi juga aquí la memòria?

Per Ricoeur, *la memòria i l’oblit constitueixen nivells intermedis* entre el temps i la narració⁶. Per tant, ambdós són presents en la reflexió hermenèutica, en participar en la “refiguració” o construcció d’un discurs, pel qual reestructurem l’experiència humana del jo idèntic en termes de “reconquesta del que és real”⁷ o *si mateix*.

Les breus observacions anteriors permeten posar en relleu que:

- En aquest terreny de *l’hermenèutica de si* –com a culminació de l’*Ontologia de la comprensió* de l’home– cal no perdre de vista *l’horitzó de la humanitat* que presideix la diversitat humana o pluralitat, tant individualment com col·lectiva-cultural⁸.

4. RICOEUR, P. *La Critique et la Conviction*. Paris, 1996. Paris. p. 128-133.

5. LLORCA, A. *Consideracions al voltant de l’obra recent de Paul Ricoeur*. Comprendre, 2000/2. URL.

6. RICOEUR, P. *La Memoria, la Historia y el Olvido*. 2003. Madrid. p. 13-15.[MHO]

7. RICOEUR, P. *La Critique et la Conviction*. Op. cit. p. 133.

8. En el seu article “*Cultures del dol a la traducció*”, Ricoeur afirmarà que “La traducció és el projecte de una humanitat –unitat sobre la base de trobar equivalències sense identitat, o semblances– sense trencar la pluralitat inicial. (*Entretiens du XXI siècle*. Comunicació

- Tal com li succeeix a la tasca de traducció –mediadora entre la pluralitat de les cultures i la unitat de la humanitat– en no poder ser perfecta⁹, la memòria en la seva tasca de selecció-interpretació del record, també va acompanyada de dol, perquè ni tot ho reflectim tal com succeï, ni tampoc ho podem memoritzar tot.

En l'activitat mnèsica, ja sigui en la “menmé” –record passiu–, o en la “anamnesi” –record buscat–, la fidelitat al passat mai no és completa, de manera que la rememoració pateix “pèrdues”, com a experiència de *límits i d'humilitat*: límits pels riscos “abusius” als quals s'exposa la memòria, i humilitat humanitzadora pel reconeixement que la *nostra memòria*, tant individual com col·lectiva, *està imbricada amb altres narracions i tradicions culturals* que no coneixem¹⁰.

La memòria –i l'oblit, com l'ombra que l'acompanya¹¹– és la “finestra” per on hom reflecteix *la condició humana feble però oberta a l'aprofundiment de si*, i en aquest sentit Paul Ricoeur li atribueix dues característiques:

- En clau descriptiva fenomenològica és una “síntesi” entre el temps i el relat.
- En el pla antropològic-hermenèutic, té un paper en la constitució –refiguració– del sentit de la vida. Ambdues

presentada a la UNESCO, l'abril del 2004, i publicada, en resum, a “Le Monde” el mateix mes i any. p. 1).

9. Com. Cit. p.4. Però donat el fet que no hi ha traducció perfecta, li és inherent el dol, per la “pèrdua de la totalitat” del que es vol traduir. A una cultura humanitzadora aplegadora entre els éssers humans jo l'he anomenada “*conatus cultural*” (veure el nostre estudi *El mal i la debilitat de la cultura*. Inclòs a *El mal*. AA.VV. La Busca, 2003. Barcelona).

10. Assenyala Ricoeur que el dol per la “pèrdua” en la rememoració de la nostra tradició ens “humanitza”: deixar-nos explicar per la cultura d'altres és superar l'absolutisme de la nostra tradició (*Cultures: del dol a la traducció*. Com. Cit. p. 4).

11. Ambdós tenen una *relació paradoxal*: la memòria és condició necessària per a l'oblit, i aquest és la manifestació de les febleses –i abusos– de la primera (RICOEUR. p. 555).

característiques poden rebre el “*desgavell*” de l’oblit: llavors, la memòria te “pèrdues abusives”, posades en relleu en les deformacions i manipulacions dels relats històrics, apareixent allò que Paul Ricoeur en diu “una forma ladina de olvido, que proviene de desposeer a los actores sociales de su poder originario de narrarse a sí mismos”¹². El tarannà deshumanitzador que produeix l’oblit pertorba frontalment la “cohesió de la vida” que hauria de teixir la memòria, amb la conseqüent *devaluació ètica de la vida*, exemples de la qual cosa ens ofereix tal irrupció de l’oblit, com ara eludir un compromís adquirit, evadir tota responsabilitat dels mals fets i sobre els quals no se’n vol saber res, evitar tota informació del passat...¹³. A parer de Ricoeur, aquestes pràctiques foren presents a Europa Occidental en la dècada dels anys trenta del segle XX, amb resultats bàrbars¹⁴.

Els riscos de la memòria no són, doncs, pocs. La seva fidelitat al passat ofereix *entrebancs i abusos* que amenacen la seva *intenció veritativa*, i que posen en evidència la *vulnerabilitat fonamental* que roman en el seu si¹⁵. D’entre els riscos als quals és vulnerable la memòria, n’escollim dos: *la memòria manipulada i la memòria passional*.

La primera mostra una notable complexitat –és una manifestació patològico-memorística del mal que l’home pot patir per la seva condició làbil–, en la mesura que la fragilitat humana es presenta com la conseqüència del *no creixement de la identitat personal* (o replegament de la identitat “ipse” a la identitat “idem”), com la *concreció de la por a l’altre* (suposadament amenaçant de la identitat del jo), i com la

12. MHO, p. 552.

13. MHO, p. 582. És així, que aquestes formes de negligència humana que l’oblit posa en relleu comporten un nivell d’*irresponsabilitat ètica* que és procliu a l’omissió de l’acció, a la imprudència i a la imprevisió (idem). Aquestes formes d’oblit, doncs, ens col·loquen davant del *problema de la falta i del mal en l’home*.

14. MHO, p.58.

15. MHO, p. 81.

debilitat violentadora que la ideologia exerceix sobre la memòria. En efecte, en tots aquests casos de memòria manipulada¹⁶, la *identitat personal* de l'ésser humà resta dominada per les febleses de la por a si mateix i a l'altre, i per l'opacitat de la ideologia que exerceix “coacció silenciosa” sobre la cultura i la persona¹⁷. I en la mesura que a tota comunitat humana –cultural, històrica– hom troba marques de violència, situacions irreconciliables, prejudicis irreparables¹⁸, la *reflexió de la memòria de si* ha de permetre reconèixer el tarannà manipulatiu ideològic que la domina i l'acceptació del dol –vivència dels errors deshumanitzadors– com a experiència quasi-terapèutica de les incoherències patides i practicades per la memòria.

Hom pot afirmar, per acabar aquest punt, que en tant que, com afirma Ricoeur, la memòria va sempre acompanyada de dol¹⁹ –ja que tota rememoració comporta “pèrdues” en l'enfocament adequat de la nostra vida–, la *distorsió ideològica de la memòria* influeix sobre la pluralitat de vides que bateguen dins d'una comunitat cultural; la qual cosa ens situa en el lliscós terreny de la *memòria col·lectiva, de la memòria històrica... i de les relacions intersubjectives que s'hi mouen*.

Pel que fa al segon risc assenyalat, la *memòria passional*²⁰, no tan llunyana de l'anterior, ens endinsa en el pla d'una memòria obsessionada pel “deure de justícia”, que hauria d'articular la

16. MHO, p. 97-117.

17. Sobre la ideologia, els treballs de Ricoeur són nombrosos: asenyalem com a mostra: *Ideología y Utopía, Du text a l'action* i el seu extraordinari article *Science et idéologie*. Al voltant d'aquesta temàtica, varem dedicar, fa uns anys, un treball titulat *Interdependència entre ideologia i utopia* (Inclòs a *La Utopia*. AA.VV. Barcelona: La Busca, s.l. 1999).

18. RICOEUR, P. *Cultures, del dol a la traducció*. p.5.

19. Idem. p. 4.

20. Paul Ricoeur parla de “memòria obligada”, en la que hom “obliga a recordar, tot vulnerant la tasca pròpia de la història, reduint aquesta a aquella (MHO, p.119); la qual cosa és perillosa, des del punt de vista pràctic: el “deure” de la memòria comporta, llavors, una “perelaboració” o rememoració tendenciosa i abusiva dels fets històrics.

fidelitat a la veritat del passat amb l'esforç de recuperació d'aquest passat, incloent-hi totes les repercussions implicades sobre la valoració dels avantpassats –especialment les “víctimes” de violència²¹–, sobre els “altres” contemporanis i sobre nosaltres mateixos. És obvi que hi ha aquí riscos de distanciament de la veritat històrica i de l'autèntica justícia; perquè el fanatisme pot obturar l'horitzó comú o *humanitat compartible* –que apropa homes i cultures, en lloc de distanciar-los- accentuant la patologia de l'oblit i la conseqüent deshumanització.

21. MHO, p. 121.